

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 3, Sayı: 12, Aralık 2017, s. 686-694

Okt. Serhat DEMİREL

Sakarya Üniversitesi, Türk Dili Bölümü Fen Edeb. Fak, sdemirel@sakarya.edu.tr

YUSUF İLE ZÜLEYHA MESNEVİLERİNDE AYNA SEMBOLÜNÜN KULLANIMI ÜZERİNE

Özet

Semavi kaynaklı bir kıssa olan Yusuf ile Züleyha, yüzyıllardır farklı yazar ve şairler tarafından mesnevi biçiminde kaleme alınmış ve başka metinlere de kaynaklık etmesi açısından edebiyat literatüründe ciddi bir öneme sahip olmuştur. Bu çalışmada, söz konusu mesnevinin biri Hamdî diğeri Nazan Bekiroğlu olmak üzere, iki farklı yazara ait yorumları dikkate alınarak ayna sembolünün bu eserlerde ne gibi farklı işlevlere sahip olduğu ele alınmaktadır. Hikâyenin iki önemli kahramanı Yusuf ve Züleyha'nın ayna ile ilişkisi değerlendirildiğinde aynanın her iki eserde birbirinden farklı işlevler yüklediği görülmektedir. Bu farklılıkların, hikâyenin çağlar boyunca uğradığı değişimler yanında yazarın kendi yorum gücü ve farklılığıyla da ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: mesnevi, Yusuf ile Züleyha, sembol, ayna

ABOUT THE MIRROR AS A METAPHOR IN DIFFERENT YUSUF AND ZÜLEYHA MESNEVİS

Abstract

Yusuf and Züleyha which is based on divine sources has been written by many different poets and writers as the form of mesnevi so it has been a source for other works and had a great importance in literature. In this study, we recognize the two different interpretations of this mesnevi, by

Hamdî and Nazan Bekiroğlu, and work those different functions of mirror as a metaphor in these stories. When we evaluate that relationship with the mirror and Yusuf-Züleyha we see that the mirror has different functions in these two works. In addition, it's clear that these differences depend on the survival of this story in many centuries and also interpretation power of writers.

Keywords: mesnevi, Yusuf and Züleyha, metaphor, mirror

Kaynağını Musevi inancının kutsal kitabı olan Tevrat'tan ve Müslümanların kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'den alan Yusuf ile Züleyha hikâyesi, hem Doğu'nun hem de Batı'nın edebi/sanatsal literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Kur'an'da "ahsen'ül kasas" yani "kıssaların en güzeli" diye geçen bu kıssa, mesnevi nazım şekliyle edebiyatta da birçok şair tarafından yüzyıllardır kaleme alınmıştır: "Yusuf kıssası, içinde pek çok sembol ve metafor barındırmasından dolayı, edebiyatın, sanatın en çok ilgilendiği Kur'an kıssası olmuş, yüzyıllarca çeşitli biçimlerde hikâye edilmiştir." (Tosun, 2014: 28)

Böyle olunca, kıssanın kutsal kitaplardaki şeklinden uzaklaşması bir tarafa, yazılan bu eserler içinde de zamanla bir varyantlaşma, şairin kendi yorumunu ve belki mizacını da yansıtan farklılaşmalar ve yenilikler söz konusu olmaktadır: "[Kıssa] üzerine sayısız mesneviler yazılmış, nazma çekilmiş, yorumlar yapılmış, giderek bağlamından koparılarak uzatılmış, farklı alanlara götürülmüş, kimi Züleyha ile Yusuf'u kavuşturmuş, kimi ayırmış ve böylece kıssa, büyük bir hikâye birikimine kaynaklık etmiştir." (Tosun, 2014: 40-41)

Bu çalışmada, bugüne kadar yazıla gelen *Yusuf ile Züleyha* mesnevilerinde çeşitli şekillerde yer bulan ayna sembolünün, Hamdî'nin ve Nazan Bekiroğlu'nun *Yusuf ile Züleyha* mesnevilerinde ne şekilde kullanıldığı ve her iki eserde ayna sembolünün kullanımında ortaya çıkan farklar ve benzerlikler ele alınacaktır. "Neden bu iki yazarın eserleri seçildi?" sorusuna ise şöyle cevap verilebilir. Hamdî, söz konusu hikâyeyi klasik dönem içerisinde (15. yüzyıl) ve mesnevi formunda en iyi yazarlardan ve bu konuda tanınmış isimlerden biri, Nazan Bekiroğlu ise mesneviyi modern Türkiye Türkçesi ile tekrar yorumlayanlar içinde en başarılı yazarlar arasında yer almaktadır. Bu sebeple, incelememizi bu iki yazarın eserleri üzerinden yapmayı uygun gördük.

İsmail Ünver, *Yusuf ile Züleyha* mesnevisini aşk ve macerayı ön plana alan 3. grup mesneviler arasında değerlendirerek bu türdeki eserler için şöyle bir saptamada bulunur:

Bu mesnevilerde, aynı konuyu işleyen eserlerde bile, plan yönünden önemli ayrılıklar vardır. Genellikle aşk ve macerayı konu edinen bu mesnevilerde şairler, olayların takdim-tehiriyle, araya küçük parçalar

eklemek veya çıkarmak suretiyle aynı konuda yazılmış başka mesnevilerden farklı bir eser ortaya koymaya çalışmışlardır. [...] Her şair, olayların akışını kendine göre sıralayabileceği gibi aynı konularda yazılmış başka örneklerde bulunmayan olayları da eserine katabilir. Hatta şairlerin eserlerine orijinal bir görünüm vermek için en çok başvurdukları yol budur. (Ünver,1986: 451)

Gerek Hamdî'nin gerekse Nazan Bekiroğlu'nun kaleme aldığı *Yusuf ile Züleyha* mesnevilerine bakıldığında, Ünver'in saptamasındaki haklılık payı ortaya çıkmaktadır. Bu nokta üzerinden hareket ederek, ayna sembolünün her iki eserde sahip olduğu işlevi incelemeye daha eski tarihli olması sebebiyle Hamdî'nin eserinden başlamak doğru olacaktır.

Ayna, bilindiği gibi tasavvufta çok sık kullanılan sembollerden biridir. Örneğin, ünlü İslam felsefecilerinden İbn Arabî, *Füsûsü'l Hikem*'inde ilk olarak ayna metaforundan yararlanır: "Tasavvufun genel karakterine uygun olarak İbnü'l-Arabî de ayna metaforunu Fusûs'ta, Tanrı – âlem ilişkisi, insan, insan-ı kâmil ve kalp kavramlarını açıklamak üzere kullanmıştır." (Ögke, 2009: 75) Yine, tarihteki önemli mutasavvıflardan Şebûsteri de *Gülşen-i Raz* adlı eserinde ayna ile ilgili şunları söyler: "Halkın varlığı ve çokluğu görünüştedir. Yoksa görünenler zaten hakikatte yoktur. Karşına bir ayna al da bak, oradaki aksi gör. İşte âlemin aslı da bu çeşit. Bildin mi iman et ve bu imana yapış." (Şebûsteri, 1968: 37)

Yusuf ile Züleyha mesnevisinde ise ayna sembolünün, hikâyenin iki önemli karakteri olan Yusuf ve Züleyha için ayrı anlamları ve kullanım alanları bulunmaktadır. Hamdî'nin eseri üzerinden giderek önce Yusuf'ta aynanın ne anlam taşıdığına bakalım.

Hamdî'nin kaleme aldığı eserde ayna, Yusuf ile ilgili olarak ilk ve en geniş biçimde "Yûsuf'un Aleyhisselam Gussası Hikâyetinin Sebeb-i Rivayetidir" başlıklı bölümünün "Rivayet" kısmında geçmektedir. Yazar, burada Yusuf-ayna ilişkisini şu şekilde anlatıyor:

*Yûsuf'a olduğunca bunca ta'ab
Ba'zı râvi dedi bu resme sebeb*

*Aldı bir gün eline âyine
Nazar etti cemâli ayına*

*Dedi hod-bîn olup o mâh-cemal
Var mıdır hüsn içinde bana misâl*

*Kul olup kıymete satılsam ben
Semenime bulunmaz idi semen*

*Zilletine bu zillet oldu sebab
İhveti cevri ile çekti ta'ab (Hamdî, 1991: 98)*

Görüldüğü gibi, ayna, Hamdî'nin yazdığı eserde, Yusuf'un başına gelenlerin başlatıcısı olarak gösteriliyor. Kendi cemaliyle övünen Yusuf, baki olanı unutup fani olanı yani aynada gördüğü kendi suretini beğenerek kibre kapılmıştır. Yukarıda alıntılan mısraların hemen ardından gelen "Pend" başlıklı kısımda, yazar konuyla ilgili olarak bir gönül erinin dilinden aslında kendi görüşlerini belirtir ve burada Yusuf'un pişman oluşunu ve kibrini yenerek, geçici olana yani aynadaki surete değil kalıcı olana meyledişini vurgular:

*Ey fetâ görme kendini zinhâr
Tâ olasin cihanda ber-hurdâr*

*Gördü yûsuf çü gözünde özünü
Cümle yaşında tuttu yaş gözünü*

*Olma hod-bîn gönül Hudâ-bîn ol
Gözleme faniyi bekâ-bîn ol*

*Her ki nefsinde anlamaya adem
Zâhir olmaz ana cemâl-i kadem (99)*

Yine Hamdî'nin eserinin "Yûsuf Aleyhisselam Şehr-i Âriş'e Erdiğidir" başlıklı bölümünde ayna, Yusuf'un kibrine vesile olması ve hakikati perdelemesi dolayısıyla tekrar zikredilir:

*Hod-nümâ kim Hudâ-nümâ olmaz
Bî-hod olmasa bâ-Hudâ olmaz*

*Eger âyine göstereydi özün
Ehl-i hüsn görmez idi yüzün*

*Sûretin çünkü eyledi pinhân
Oldu meclâ-yı sûret-i hûbân (163)*

Nazan Bekiroğlu'nun eserinde ise, Yusuf'un yine aynada kendi suretine bakarak konuştuğu bir bölüm bulunmaktadır. Bununla beraber, ayna, burada bir bedevi tarafından Yusuf'a hediye edilmiştir ve Yusuf'un aynada kendi yansısına bakarak söyledikleri Hamdî'nin eserindekinden oldukça farklıdır. Yusuf-ayna ilişkisinde iki eserin birbirinden ayrıldığı en önemli nokta, Bekiroğlu'nda, Yusuf'un, kendisine ayna hediye eden bedevinin öğütlerini zaten bildiğini söylemesi ve herhangi bir kibre kapılmamasıdır. Eserde, bedevinin Yusuf'a ayna hediye etmesi ve ardından Yusuf'un ağzından dökülen sözler şu şekilde hikâye edilir:

[...] Böyle diyerek bedevi, sırtındaki devetüyü heybeden bir ayna çıkardı usulca. Küçük, yuvarlak bir el aynası, kıymetsiz bir şey. Sana, dedi, en uygun armağan bir ayna olabilir yine de. Bir ayna ki ona baktığında kendi güzelliğini göresin. Ve nasıl yansıyor senin güzelliğin şu aynaya, nasıl sen olmasan bir büyük boşluktan başka bir şey düşmeyecekse şu aynaya, işte öylece bilesin ki o en parlak ışığın yansımından başka bir şey değildir senin de güzelliğin. Sen suretsin o asıl. Sen fersin o mana. Sen bedensin o ruh. Sen gurbetsin o yurt. Sen parçasın o bütün. Sen gölgesin o ışık. Böyle söyleyip de geldiği uzun yolları aşmak üzere geri dönerken bedevi, Yusuf baktı elindeki aynaya. Ve, bildim, dedi. Her şey O'ndan, sen de O'ndan! Bunu söylemek istiyorsun. Ve ben bunu biliyorum. (Bekiroğlu, 2009: 29)

Mesnevinin devamında, Yusuf kuyuya atıldığı zaman, ayna yine karşımıza çıkar: "Bedevinin armağan ettiği ayna, gömleğinin iç cebinden çimenlerin üzerine yuvarlandı" (39).

Fark edileceği gibi, Bekiroğlu'nun, kissanın geleneksel söyleminden farklı olarak, aynayı, Yusuf'un başına gelenlerin müsebbibi olarak kullanmaması dikkat çekicidir. Burada, Yusuf'a hediye edilen ayna, Hamdî'de olduğu gibi eserin genel gidişatını etkileyecek bir öneme sahip değildir. Hamdî'de, ayna, Yusuf'un çektiği bela ve eziyetlerin kaynağı olarak gösterilmekteydi. Oysa Bekiroğlu'nda ayna, Yusuf'un vahdet inancını destekleyen ve onu Allah'a daha da yaklaştıran bir unsur gibi gözükmektedir.

Bekiroğlu'nun eserinde Yusuf-ayna ilişkisi ayrıca 53-54-55-56. sayfaları kapsayan "Kurdun Utancı, Kuyunun Sevinci, Aynanın Aydınlığı" başlıklı bölümde de konu edilmektedir. Burada ise, aynanın konuşmasına şahit oluruz; ancak aynanın anlattıklarını da yine Yusuf'un kendi güzelliğiyle gururlanmayıp ilahi sırrın idrakinde olduğunu vurgular ki bu da yukarıda dikkati çektiğimiz noktayla uyum gösterir. Ayna, Hamdî'nin eserindekinden farklı olarak, kendi güzelliğiyle kibre kapılan değil, güzelliğinde Allah'ın sırlarını keşfeden olgun bir mümini dile getirir:

Bahtım, zannedebilirsiniz ki, Yusuf bende kendi güzelliğini seyrettiğinden, derinliğimi gördüğünden. O benim derinliğimde kendisini seyrederken ben de onun güzelliğini seyrettiğimden. Onun güzelliğini bir daha yitirmemek üzere kalbimde biriktirdiğimden. Zannedebilirsiniz ki bahtım bundan. Hayır hayır! Şimdi iyi dinleyin beni. Yûsuf'un güzelliğini görmek elbet bahttır her ayna için. Ama benim bahtım, Yûsuf güzelliğine bakıp da kendi güzelliğini görmediğinden. Bahtım, kendisine bakarken, kalbinin tabakalarını teker teker aşıp da o en derindeki noktaya inebilen, kendi güzelliğini aşıp da o güzelliğin kaynağını gören, kendi güzelliğini geçip de güzelliğin merkezine yürüyen, sureti aşıp asla yönelen, asılların da üzerindeki aslı bilen Yûsuf'u gördüğümden (55)

Bunlar tamamen Bekiroğlu'nun hikâyeye eklediği unsurlar olup Hamdî'nin eserinde bulunmamaktadır. Bekiroğlu'nda, Yusuf'un hayatını yönlendirmek açısından, aynanın önemli düzeyde herhangi bir fonksiyon yüklenmediği görülüyor. Yusuf'un çektiği sıkıntılar; kuyuya düşmesi, zindana atılması vb. ile ayna hiçbir surette ilişkilendirilmediği gibi, aynanın, onun ilahi mertebeleri aşmasında yardımcı bir rol bile üstlendiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan, Yusuf ile Züleyha mesnevisinde ayna, sadece Yusuf dolayımında kullanılmamakta, eserin diğer kahramanı Züleyha ile ilgili olarak da aynayla ilgili kullanımlara rastlanmaktadır. Bu sebeple, "Züleyha'da ayna ne gibi bir işlev görmektedir?" sorusunu cevaplandırmak için yine önce Hamdî'nin eserine bakmamız uygun olacaktır.

Hamdî'nin eserinde Züleyha-ayna ilişkisi öncelikle Züleyha'nın kendi güzelliğini keşfetmesi, onu seyretmesi ve bundan duyduğu kıvanç bağlamında kullanılmaktadır:

*Sade dil yatur iken âyine
Baktı çün ol cemâl-i ayına*

*Geldi diz üstüne safa ile
Rû be rû olmağa ol ay ile*

*Her ki âyine gibi sâfi ola
Yar didarını özünde bula*

*Çekse vesme kaşına ol hurşid
Kavs-i müşgin olurdu mâh-ı cedid*

*Nergesin nâz ile mükehhal edip
Sünbülün sihr ile müselsem edip*

*Gâh mesned nişîn-i izzet idi
Dil ü can gibi sadra ziynet idi (185).*

Bekiroğlu'nun eserine baktığımızda ise benzer tasvirlerle karşılaşırız. Yazar, Züleyha'nın aynada kendi güzelliğini hazla seyredişini şu şekilde dile getirir: "Yerinden kalktı Züleyha, endam aynalarının önünden geçti. Sonra bir suret aynasını aldı eline. Uzun uzun baktı kendisine. İçinde bir engin denizin dalgaları mavi bir gemiyi havalandırdı." (90)

Başka mesnevilerde de ortak motif olarak kullanılan, suret evi (suret köşkü) Züleyha'da aynanın en bariz biçimde vurgulandığı yerdir. Hamdî'nin eserinde bu bölüm, "Dâye-i Sûret-i Yûsuf Aleyhisselam ve Nakş-ı Züleyha ile Münakkaş Hane Yaptığıdır" başlığı altında anlatılır. Burada belirtildiğine göre, Züleyha, kendi güzelliğini yansıtan aynalarla donatılmış, göreni hayrette bırakacak bir mekân inşa ettirmiştir. Züleyha, bu odada kendisini seyrederek güzelliğinden haz duyar:

*Şöyle kim olsa ol nukuşa nazar
Sulanırdı dehen çü gonce-i ter*

*Gördü çün bu niğarını anun
Oldu şevki füzun Züleyha'nın*

*Nazar ettikçe nakş-ı dildara
Şevkten yüz sürerdi dildara (310)*

Aynı mekân, Bekiroğlu'nun eserinde "Öykü: Züleyha'nın Suret Köşkü" başlıklı bölümde anlatılmaktadır. Burada da Hamdî'nin eserindekiyle paralel bir anlatım göze çarpar. Yazar, söz konusu mekânı anlatırken kendisinden önceki mesnevilerde kullanılan tasvirlerin dışına çıkma gereği duymaz. Bu bölümden bir pasaj şu şekildedir:

Öyle bir saray ki ışık, cam ve aynadan mürekkep; neresinde bir kez dursa Züleyha her duvarda, her zeminde, her tavanda, aslından daha güzel birçok Züleyha aynalara görüntü bırakıyordu. Bir aynaya düşen görüntü çoğalarak başka başka Züleyha'lara dağılıyordu. (97)

Öykünün devamında, Züleyha, Yusuf'u bu odaya çağırarak ve kendisiyle vuslat talep edecektir. Aynalarda gördüğü kendi aksiyile sarhoş olan Züleyha, aynı etkiyi Yusuf'ta da uyandırmak istemektedir. Bu bölüm, Bekiroğlu'nda da Hamdî'nin eserinin

de anlatıldığı gibidir. Tasvirler ve olayların gelişim aşamaları arasında herhangi bir fark yoktur.

Bekiroğlu'nun ayna ile ilgili olarak mesneviye yaptığı eklemelerden biri, "Züleyha'nın Gençliğini ve Güzelliğini Kaybetmesi" başlıklı bölümde yer almaktadır. Burada, Züleyha aynada kendi aksini seyretmekten artık bir zevk duymamaktadır; çünkü eskisi kadar güzel ve çekici bir kadın değildir:

Yusuf zindanda kaldığı süre içinde o kadar acı çekti ki Züleyha, gençliğini ve güzelliğini yitirdi. Aynı el aynalarının, aynı endam aynalarının önünde durdu bir akşam. [...] Baktı aynanın derinliğine Züleyha. Aynada bir görüntü. Ayna mahir, ayna cömert. Ayna yalansız. Aynanın kadere gerçeği olduğu gibi söylemek. [...] Züleyha aynanın kollarında. Ayna aynı. Züleyha aynı. Ama Züleyha farklı. Ver, dedi Züleyha acıyla, iki kashın ortasındaki denizin köpüğüne bakınca, ver, dedi, derinliğinde biriktirdiğin görüntülerimi geri. Gençliğimi, güzelliğimi, gözlerimin içinden geçen yağmur yemiş geceyi, tenime doğan güneşi, saçıma konan ateşi, ne olduğunu ancak onu kaybettiğim zaman anladığım o şeyi geri ver ayna. (141)

Eserin ilerleyen bölümlerinde, Züleyha, eski güzelliğini geri vermesi için Allah'a yakaracak ve bu yakarışı kabul görecektir. Öte yandan, Züleyha'nın kemal mertebelerinde yükselmesiyle birlikte, Yusuf ile nikâhı da gerçekleşikten sonra, artık aynalardan yüz çevirdiği, hakikati kendi suretinden üstün gördüğü bir bölüm vardır ki bu da Nazan Bekiroğlu'nun kıssaya yaptığı eklemelerden biri olarak göze çarpmaktadır: "ama suret çoktan aşılıştı! Züleyha o günden sonra hiçbir aynaya bakmadı." (182)

Sonuç olarak, kaynağını semavi dinlerden alan Yusuf ile Züleyha kıssasının edebiyat sahasındaki örneklerinde ayna sembolünün kullanımı, Hamdî'nin ve Bekiroğlu'nun eserlerinde birbirinden oldukça farklı işlevler yüklenmektedir. Hamdî'nin eserinde, özellikle Yusuf dolayımında ayna, hikâyenin gelişimini önemli ölçüde etkileyen bir işleve sahiptir. Bekiroğlu'nun eserinde ise aynanın Züleyha ile ilgili olarak yeni ve zengin anlamlar kazandığı, buna karşılık Yusuf ile ilgili olarak olay örgüsünü belirleyici bir işlev yüklenmediği görülmektedir. Söz konusu farklılıklar, Yusuf ile Züleyha kıssasının farklı çağlardaki yazarlara göre değişen yorumlarında, kimi unsurların azalan veya artan bir öneme sahip olduğuna işaret etmektedir, tıpkı ayna sembolünün bu iki eserdeki farklı işlevlerinde olduğu gibi.

KAYNAKLAR

- Bekiroğlu, Nazan. Yûsuf ile Züleyha. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Hamdî. Yusuf u Züleyha. Haz. Yard. Doç. Dr. Necati Onur. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.
- Ögke, Ahmet. "İbnü'l-arabî'nin fusûsu'l-hikem'inde ayna metaforu". İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2), yıl: 10 [2009], sayı: 23
- Şebûsteri. Gülşen-i Râz. Çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: MEB Yayınları, 1968.
- Tosun, Necip. Doğu'nun Hikâye Kuramı. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2014.
- Ünver, İsmail. "Mesnevî". Türk Dili 415-416-417. Temmuz-Ağustos-Eylül. Ankara: TDK Yayınları, 1986.